

Д. АНТОНОВИЧ

У К Р А І Н С Ь К Е
М И С Т Е Ц Т В О
К О Н С П Е К Т В Н И І С Т О Р И Ч Н І Н А Р И С

П Р А Г А — Б Е Р Л І Н 1923
В И Д А В Н И Ц Т В О " Н О В А У К Р А І Н А "

Українське мистецтво починається від найдавніших часів життя людини. Археологічні дослідження показали, що, наприклад, головне місто України — Київ є одним із найдавніших заселених осередків людського життя. Установлено, що печерна людина, людина доби мамонта, вже жила на території України. Доведено, що Київ був заселений не менше, як за чотирі ^{тисячі} років до початку нашої ери, а, може, й далеко давніше. Також і на інших просторах України знаходять сліди людського життя всіх періодів. Разом із слідами передісторичної людини, навіть найдавнішими, знаходять і сліди її примітивного мистецтва. Але в нижньому стані археології ці останки примітивного мистецтва швидко мають значіння для історії загальної культури, ніж для історії мистецтва у стислому розумінні цього слова.

Дійсна історія українського мистецтва починається в IX або X віці нашої ери, разом із документальною історією України. Але наші відомості про монументальне мистецтво в добу перед десятиим віком полягають на документальних джерелах, а не на студіях самих пам'яток тодішнього мистецтва. Оскільки можна гадати, яке в ту добу мистецтво на Україні, як тоді й по всій Європі, виявлялося в формах так званого візантійського або пізніше романо-візантійського стилю. Коли в одинадцятим віком у мистецтві Європи спостерігається живий національний рух, що привів до утворення романо-візантійського стилю, то цей рух зразку не був чужий і для України. Твори монументального мистецтва, що відомі до нашого часу від одинадцятого віку, величаві храми Чернігова й особливо Києва, свідчать про артистичні взаємини України і з грецьким Сходом, і з заходом Європи. Ці пам'я-

тники представляються, як першорядні пам'ятники мистецтва всієї Європи того часу.

Останки чернігівського собору, а й церкви Спаса на Берестові в Києві, що, можливо, з чернігівським собором являються найдавнішими українськими будівлями доби князя Володимира Великого, зраджують прикмети романо-візантійського стилю, що тоді починав панувати по всій Європі. Капітель колони чернігівського собору, наприклад, нагадує капітелі деяких найдавніших церков у Європі. Нижній собор XI. віку св. Софії в Києві, що незвичайно добре зберіся до наших днів зі своїми дуже багатими й величавими композиціями стінних мозаїк та фресків, свідчить про праць візантійських майстрів, що прийшли на Україну, до Києва, з різних частин візантійської держави та інших земель. Пробуджена ними творча діяльність українських майстрів, що наслідували, з одного боку, майстрів візантійських, з другого боку, мали зносини з творчістю романського "аходу, появила на українському ґрунті питому українську особливість романо-візантійського стилю, в якому перетворено й візантійські, й романські впливи, і об'яно своєрідним духом українського генія. Церкви св. Михайла і св. Кирила в Києві, обидві з дванадцятого віку, надзвичайно величаві й багаті, й архітектурними формами, й декораціями, дуже характеристичні для цього стилю.

Уже в соборі св. Софії, побіч візантійських майстрів, безперечно працювали місцеві майстри українські, й можливо, що це якраз вони працювали над декораціями світськими, що представляють сцени тогочасного життя, якщо в цих сценах бачити малюнки життя українського, а не візантійського. Мозаїки і фрески XII. віку в церквах св. Михайла і св. Кирила, та Спаса на Берестові в Києві й церкви в Острії утворили цілком української майстри київської школи. Можна з певністю ска-

зати, що ніодна країна Європи на північ від Альп не має пам'яток декоративного малярства таких гарних і таких високо-артистичних, як ці декорації згаданих пам'ятників українського мистецтва.

В той час, як західна Європа зберегла від романо-візантійської доби величаві пам'ятки архітектури та скульптури, артистичний геній України перевищував у цей час Європу у сфері малярства і стінової декорації. Ця була перша доба великого розвіту українського мистецтва, ця доба була рівночасно й часом найбільшої могутності української держави, до складу якої входили не тільки всі українські землі, але підлягало їй багато російських земель далеко на північ на схід.

У XIII. ст. українське будівництво більше зближлося з західним романським будівництвом, як про це свідчать церква св. Пантелеймона в Галичі й церква монастиря в Львові, котра вже зраджує прикмети так званого переходового стилю, в якому виводилися будівлі в центральній і східній Європі на межі між романським стилем і готиком.

Треба зауважити, що в XIII. ст. осередок політичного й культурного життя України перенісся з берегів Дніпра на верхів'я Дністра й на Полісся, бо в цей час із особливою силою поновлялися напади на українську землю кочових народів зі сходу, чим скористувалися й російські землі в півночі у своїх сепаратистичних стремліннях, щоб стати неважкими від України. Напади Татар і особливо Російя сильно руйнували наддніпрянську Україну, й тому пам'ятники пізнішого часу романського стилю збереглися тільки в західній Україні.

Темсамо, здебільшого, на заході України треба шукати пам'яток стилю, що слідував за романським стилем у Європі,

стилю готичького, пам'ятниками якого є Богооявленська церква в Острові, церква-фортеця в Сутківцях на Поділлі, церква Петра й Павла в Києві, найстарші церкви та синагога у Львові, то-що. З огляду на те тяжке політичне лихоліття, яке переживала Україна в XIV. - XV. віках, саме в період ровною готичького стилю, на Україні збереглося дуже небагато пам'яток готичького мистецтва, й мають вони переважно провінціальный характер, так що готичькі церкви України ніяким чином не можуть рівнятися з величавими готичькими будівлями західньої Європи. Але традиції готичького будівництва закріпилися в українському будівництві дуже міцно, і ще їх довго було знати на Україні, після того, як самий готичький стиль уже давно був пережитий.

Навпаки, не в порівнянні до архітектури та скульптури на Україні продовжувало процвітати декоративне малярство. Потрохи відходячи від чисто декоративних принципів романсько-візантійського стилю, але зовсім не полишаючи деморалізації, стінне українське малярство готичького складу переймається поволі подихом свіжого реалізму. Від цієї доби збереглися фрески в церкві св. Кирила в Києві й серії фресок XV. віку в каплиці люблінського замку, в катедральній церкві в Сандомирі й у знаменитій ягайлонській каплиці на Завелі у Кракові. Для виконання малярської праці в цій каплиці польський король Казимир мусів виписувати майстрів із України, бо не тільки не міг знайти добрих малярів у Польщі, але і взагалі в західній Європі, на Лівніч од Альп, не легко було знайти видатних майстрів декоративного стінного малярства. Як відомо, готичький стиль у Європі не сприяв, за винятком Італії та України, розвитку декоративного малярства на широких стінних просторах.

У XVI. столітті на Україні, як і в центральній Європі, готичький стиль заступив стиль ренесансовий, який, може, не

так глибоко вкорінився в українському мистецтві, як готика, але від якого збереглися архітектурні пам'ятки незвичайно високої артистичної вартості. Одні із найкращих зразків українського ренесансу ми маємо в церкві брацтва /або волооської/ у Львові й особливо в каплиці, виведеній при тій церкві. В тій каплиці, нерівняній щодо своєї краси й архітектурної гармонії, добре видно, і в конструкції склепіння, в свободних пропорціях, і в поділї архітектурних частин вплив високого Італійського ренесансу. Як відомо, над будівництвом волооської церкви й каплиці при ній працювали Італійські майстри. Але в конструкції будівлі яскраво виявляється український характер; вдасне, паує те особливе замилування, яке вже в той час Українці мали до церков із трьома банями, виведеними зовні одної лінії; цей улюблений тип українського храму, як церква з трьома верхами, виспівується вже в найстаріших українських коладках; церква з трьома верхами ливодилася ще в готичкій добі й хоч тоді, хоч і ще раніше, стали найбільш улюбленими в українському церковному будівництві. Ці три українські бані на каплиці брацької церкви так гармонійно поєднані в цілому будівлеві й загальним її ренесансовим характером, так органічно три бані виростають із цілої конструкції церкви, переділевої на три кондигнації, що в певність можна сказати, що на цей час майстри на Україні вповні опанували ренесансовими формами і вміль їх майстерно сполучувати з особливостями українського смаку. І, зводячи до одної цілості стиль ренесансу й улюблені українські форми, будівничі утворили в каплиці біля брацької церкви незрівняний, артистично викінчений твір українського мистецтва у стилі ренесансу.

Українська скульптура часів ренесансу найкраще виявляється в мармурових і кам'яних надгробках, скомпонованих найчасті-

ше з саркофагу й положеної на ній постаті покійника, аде — більшого, опертої на лікоть одної руки і з трохи підігнутими ногами. Така композиція буває або витесана в камені, як округла скульптура, наприклад, надгробник князя Константина Острозького в київській Лаврі, або висічена, як рельєф на плиті, як ось надгробники невідомого гетьмана в Сяноку, Катерина Ракульової в Дрогобичі або Олександра Лагодовського в Ужнові.

Малярство тієї ж доби ренесансу процвітало на Україні, головним чином, як малярство релігійних образів. Той же перетворив релігійний характер малярства зберігало й по всіх європейських землях. Але на Україні в XVI. ст. відродження проявилось з особливою енергією, бо саме в цей час наше малярство творило великий процес, приймаючи й асимілюючи впливи німецькі /швабсько-франковські/, голандські й, особливо, італійські в часів ранішнього ренесансу. Одним із крадих майстрів того часу на Україні був Федуско із Самбора, знамените "Благовіщення" якого в волинському музеї в Луцьку свідчить про вплив флорентійської школи.

В тієї ж доби ренесансу починається розвиток української гравюри і друкарської справи. Перший московський друкар, Іван Федорович, мусів їм надто ще некультурної тоді Москви тікати на Україну і працював тут на службі у Львівського Брацтва й у князів Острозьких у Острові. Але Федорович, як друкар, не мав артистичного хисту, і всі гравюри, заставки та інші артистичні окраси його видань виконував український майстер Гринь Іванович зі Львова.

В кінці XVI. віку центр українського політичного життя знову перенісся на береги Дніпра, й Київ знову став головним осередком українських земель. В першій половині XVII. віку появляється в Києві перший визначний покровитель мис-

тества й науки — митрополит Петро Могила, син молдавських господарів, який своїми трудами відрестував багато старих київських церков, а деякі відбудував наово. Як і вся Європа тої доби — Україна також прийняла в XVII. ст. уні-версальний європейський стиль — бароко. І коли цей стиль прийшов на Україку, зпочатку в формі чисто європейській, як церква Хмельницького в Суботині або церква Св. Параски у Львові, то дуже швидко він, як попередні стилі, підліг обробленню українських майстрів, наскрізь перейнявся духом української творчості, і в того процесу виріс багатий український бароко, або, як його частіше називають, "козацький бароко", бо головні майстри й митці того часу, адебільшого, виходили з козацького осередку; меценатами також були, адебільшого, гетьмани й козацька старшина, або членки вищої духовної гієрархії, теж найчастіше з козацького роду. Найбільш відомими меценатами цього мистецтва були гетьмани Самойлович, особливо ж Мазепа, також Апостол і багато козацька старшина, як полковники: Герцк, Миклашевський, Мокієвський і багато інших.

Вся Україна по обидва боки Дніпра в часі від половини сімнадцятого до половини вісімнадцятого віку увітчалася прекрасними мурованими церквами і світськими будинками у стилі козацького бароко. В цій добі вибудовано собори в Переяславі, Полтаві, Чернігові, монастирі у Харкові, біля Дубень, Тридук, Глухова, Чигириня, велике число церков та монастирів у Києві, у Львові, в Жочаїні, палати гетьманські та митрополитчі, київську Академію й багато інших будівель.

Український геній знаменито приладнав стиль бароко до дерев'яного будівництва. Приводячи його до єдиної гармонії зі старими улюбленими українськими формами, геній українського народу утворив незвичайно оригінальний й виїмково

конструктивний тип української дерев'яної церкви, тип, що процвітає на Україні, аж доки царським декретом у XIX. віці не заборонено будувати на Україні українські церкви.

Скульптура доби бароко так само, як і раніше, приспособлялася до надгробників над могилами значних людей, як надгробник Адама Кисіля в Ніскиничках на Волині, надгробники Сінявських у Бережанах, але особливо щиро розвинулась українськ а барокова скульптура на дереві і дерев'яних декоративних різьбах. Якраз у цьому часі стали по українських церквах виводити високі іконостаси, а вони дали широкий простір українським різьбярм для втілення як-найфантастичніших і найхимерніших виєрунків у різьбах високої умілости й удоскональненої техніки.

В малярстві процес ретрвору західно-європейських впливів, получения їх зі старов українськю декоративною традицією, в головному, завершився ще в попередній добі ренесансу, а малярство доби бароко вже подає зразки малювання, в якому всі впливи західні і східні поєднані в одному цілому, яке прибірає, завдяки цій комбінації і творчій праці українських майстрів, оригінальний характер української малярської школи. До кращих зразків українського малярства доби бароко належать серія образів із іконостасів богородчанського, роґатинського, церкви св. Параски у Львові, великі образи, замовлені Самоїловичем, як триптих Дієсуса в музеї Ханенків у Києві і багато інших образів у Національних Музеях Києва і Львова, в музеях Ставропігії у Львові, в музеї Духовної Академії в Києві й інших. Знову Чернігівський музей, а також згадані музеї дуже багаті портретами в того ж часу, мальованими иноді дуже артистично.

В малярстві стінному декоративному ще до половини сімнадцятого віку утримувалися принципи декоративного лінійно-стилізованого малярства, унаслідованого українськими малярами від

Греків та плеканого віками а формах, і готичьких, і ренесансових. Остатнім пам'ятником цього старого декоративно-вистілізованого малярства є стінне малярство в церкві Спаса на Переставі з сорокових років XVII. віку. Шів століття пізніше стінне малярство в церкві над головною брамою київської Лаври має характер, для того часу, вже зовсім модерний, у стилі фляманських великих майстрів XVII. віку.

Граверя, дуже розвинувшися в добі бароко й на дереві, й на міді, мала кілька центрів, де вона особливо розвивалася. Головними центрами праці українських граверів того часу були Київ, Львів, Чернігів та Почаїв.

З добу бароко одностайне у спільному руку розвивалися всі роди мистецтва на Україні й, передовсім, мистецтва декоративного. Церкви й палати козацького бароко, адебільшого, дуже пишно оздоблені, і в середині, і знадвору, мальовничким декоративним орнаментом. Найстарші вірці нового українського орнаменту збереглися з часів XVII. віку: тут бароковий орнамент заходу з вигадливими мотивами орнаменту Сходу знову зміцніть на зразок того, як це було в українському мистецтві шість віків передтим за часів першого величавого розцвітту українського мистецтва. Еднаючи й комбінуючи ці, з різних сторін почерпнуті мотиви, переймаючись українським духом, геній українського народу в колективній народній творчості виявлює незвичайно багаті й вибагливі форми орнаменту, що ькажуть на високу національну українську творчість. Ці орнаменти багато покривають килими, пояси й інші ткацькі вироби, вишивки одягів світських та духовних, визерунки, виткані й набиті, всякі вироби снитерські та карбовані, посуд та оздобу до одягу, вироби кованого заліва, декоративні емалі, фаянсовий посуд і всякі глеки з обпаленої глиня, скляний посуд, вироби різьбленого дерева й т.д..

Бароковий стиль, удоскональнений українським натхненням із

перетраченими мотивами Сходу, набрав на Україні в такій мі-
рі українського характеру в усіх проявах мистецтва, й мону-
ментального, й орнаментального, що й досі стиль козацького
бароко вважається за стиль український *par excellence*. Ця
доба українського мистецтва, що фактично припадає на час,
коли за Хмельниччини Україна знову стала незалежною державою,
є другою, після доби романо-візантійської доби великого
розквіту українського мистецтва.

Вона тривала до середини XVIII. віку, коли на зміну пиш-
ному бароко прийшло елегантське рококо в половині XVIII. ві-
ку. Мистецтво українське ще ніби силою інерції й далі ясніє,
і далі творить високі свідчення українського генія, але вже
на цих творах кладе своє тавро дух часу, коли московське
царство старалося доконати Україну. На мистецтві України ні-
би почувается якийсь елегантний серпанок, ніби митці України
співають у своїх творах утілити геній батьківщини, що коєє.
Головними меценатами тої епохи вважались Кирило Розумовсь -
кий й Петро Кальницький, — останній гетьман і останній
запорозький кошовий. Цей настрій останніх свідків кінця ко-
зацької слави елегантним сумом покиває українське мистецтво,
дарма що воно незвичайно елегантське й часами досягає першо-
рядної удосконалености.

Церкви рококо ніби старались опатністю переважити церкви
бароко. Вони тягнуться вгору. Власне в цій добі й вибудовано
найвищі давниці в Київській лаврі, біля Софійського Собору,
Кирилівського, Михайлівського та Брацького монастирів й ба-
гато інших. Церква Шекавицька, св. Покрови та св. Андрія в
Київі, собор у Ковельці, св. Юр у Львові, головна церква в
Точайській Лаврі, запорозький храм у Самарі — це найбільш
відомі будівлі доби рококо. Особливо приєблива між церква-
ми того часу, збудована Кальницьким церква св. Петра та

Лавда в Межигор'ї, в якій майстерно одержано ряс легкого елегантського рококо з національним українським характером сільської церкви. Свобідна творча уява українського народу легко прилаштувала дух рококо до орнаменту, що тепер стає більше сентиментальним, легким, манірим. Українська скульптура в особливим успіхом використала ці легкі й карт'ляві форми в дерев'яній орнаментальній різьбі для церковних іконостасів. Але особливо українське малярство в кінці XVIII віку дішло невичайно високого ступня розвитку, й це тоді Україна показала майстрів, що можуть уважатися між першими майстрами цілого сучасного ім культурного світа. Перший між ними Дмитро Левицький із Києва, син українського майстра, маляра і гравера. В його працях мистецтво українського портрету дорівнює найкращим майстрам тої доби Англії і Франції. Разом із тим академічний рисунок підійняв на височині найкращих європейських мистецтв того роду другий український майстер із Чернігівщини — Антін Лосенко.

В першій половині XIX віку елегантні й сентиментальні форми попереднього рококо замінили холодні й розсудливі форми стилю доби класицизму. На цю добу припадає час, може, шийгіршого переслідування українського мистецтва в бою царського царського режиму. Специальні царські декрети забороняють будувати церкви в українському характері. Тільки за кордонами кол. Росії, в Чернівцях, собор, введений у класичних формах, зберігає український характер церкви в трьох верхах. Кращих українських майстрів доби класицизму, скульптора Мартоса й маляра Боровиковського, як і раніш Левицького та Лосенка, примушують переселитися до Петербурга. Митців, які не хотіли віддавати своєю таланту на службу Росії, як, наприклад, Шевченка, заслано за Урал і заборонено їм рисувати і творити. Але, наперекір усім заборонам гасителів, останній всесвітній стиль у мистецтві, стиль класици-

ти, проявився на Україні й набрав тут характеру цікавого і щиро українського. Коли не в церквах, то у світських будинках, також у будинках дерев'яних, український геній зумів виступити мотиви старої племінної української інтимності й зашифрованості. Архітектурні надгробники, як старий пам'ятник на могилі Котляревського, утворено з тонким чуттям української лагідності й ліричної задуми. У скульптурі ті ж риси вирачають мармурові надгробники роботи Картоза, і в малярстві — портретні праці Боровиковського, якого навіть чужостороння критика цінить нарівні з найкращими англійськими портретистами того часу. До цієї ж доби належить діяльність Тараса Шевченка, як маляра та рисовника.

Після класичності доба другої половини ХІХ. віку, доба безбарвного еkleктизму всі мистецтві всього світа, виписує в історію українського мистецтва сторінки найбільше сумні й невідраді. Ще було сказано, що останній видатний майстер доби класичності, поет Шевченко, був на засланні, й йому заборонено працювати на землі мистецтва. Інших українських митців змушено переселитися до Москви та Петербурга і працювати на користь мистецтва російського. Між нашими митцями, були й романтики, як Венеціанов та Трутовський, реалісти, як — Крамской, Ярошенко, Рєпін, академісти, як — Семирадський; знаменитий Мункачі /Михайло Лєбедь/, Українець родом із Підкарпатської України, переселився до Парижа й там працював, як несвідомо-відомий майстер. Навіть українські пейзажисти, як? Айвазовський та Куїндзі, мусіли оселитися в Петербурзі. Всі вони мусіли віддавати свій талант для російського мистецтва і творити його славу. Тільки найталановитіший майстер тої нещасливої доби, митець-філософ Микола Ге не сховався служити Росії й повернувся на Україну.

Тільки в початку ХХ. віку молоді українські артисти, на-

перекір усім переслідуванням, почали уникати того, щоб оддавати свої адібности на користь Росії, й вставалися на Україні, щоб присвятити свої таланти рідному краю. Це з ініціативи цих молодих митців і завдяки їх праці заснова-но в Києві, зразу після революції, в 1917. р. першу украї-нську Академію Мистецтва, яка відзначилася відразу новими й видатними талантами, особливо, в маларстві; вона зразу свіжістю таланту своїх професорів стала перевищувати пере- бурьку Академію, замерлу в сухій рутині, і краківську, що останніми часами видихнулася й застигла у своїй манірности, і всі інші Академії по слав'янських землях. Крайні сучас-лики майстрами є професори Київської Академії: Войчук, Бу-рочек, Лук, Василь та Федір Кричевські, Малевич, Мурашко, Шарбут та Новаківський. На превеликий жаль, Мурашко, Шарбут і Малевич не пережили пореволюційного лихоліття, а Новаків-ський, з тої ж причини, що не вплинув у контакт із Академією. Поза Академією найбільш відомі майстри українські, це пей-зажисти — недавно покійний Васильківський у Харкові і пов-ний сили та таланту Труш у Львові. Між модерними майстрами у скульптурі найбільш відомі: талановитий портретист Пара-дук, також портретист і медальєр Черешук, і особливу славу в останніх часах придбав у Парижі крайній модерніст Олександр Архипенко. Із модерних майстрів-декораторів найбільше відомі Лансере /як і знаменитий Ге, потомок французького емігранта на Україні/, його сестра Серебрякова, Крамаренко, Холодний, Кальчицька, Олександр Шевченко, Замайло і бага-то інших.

— той час, як у другій половині XIX. віку російський уряд переслідував українське мистецтво монументальне, національ-ний геній далі творив у сфері мистецтва орнаментального і прикладного, безпосередно на лоні народніх верств. У музеях

Київа, Чернигова, Катеринослава, Полтави, Львова, Кам'яниця, Литоміра й менших провінціальних міст України вібрано чимало паірців українського народнього, національного мистецтва, яке не вгаває розвиватися в колективній народній творчості. Це не так давно опочив такий видатний своїм талантом майстер глиняної скульптури, як Ночовник — простий полтавський говчар.

Таким чином, од десятого віку й до естетичних днів, Україна має свою власку історію мистецтва, як і кожна культурна європейська нація; разом із усією Європою Україна переживає всі фази артистичного розвитку, приймає всі загальноєвропейські стилі, завжди їх перетворюючи силою свого національного генія в досягнених по-національному оригінальних.

Епохами, коли українське мистецтво найбільш процвітало, були періоди стилів романовізантійського, бароко, цебто, якраз ті часи, коли Україна була політично самосвійною державою. Тепер, коли у кривавій боротьбі Україна знову здобуває свою політичну незалежність, ми маємо повне право сподіватися, що в незалежній державі прийдє третій період блискучого розвитку українського мистецтва.

Відень, Грудень 1920.

Т о г о ж а в т о р а :

1. **Перше мастрє нєз Кампїонє нє Модєнь, Кїєвь, 1910.**
  2. **Український марїнт старї тосканської композиції, Кїїв, 1914.**
  3. **Кїїв. Історично-мїстєцький нарис, Вїдєнь, 1921.**
  4. **Скорочєний курс українського мїстєцтва, Прага, 1923 /лїтографовано/.**
  5. **Український театр, Лїйпцїг, 1929.**
  6. **Трїстє рокїв українського театру /друкуєтьєя/.**
-